

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ ЯК ПІДСТАВА ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ У МІЖНАРОДНОМУ КОНТРАКТОВОМУ ПРАВІ

В українському цивільному праві та цивільно-правовій науці значна увага приділяється концепції цивільного правопорушення та розподілу її на договірну та позадоговірну. Хоча загалом це питання слід вважати недостатньо дослідженим в Україні, водночас, доцільно звернути увагу, що в країнах західної традиції права та міжнародному праві йому приділяється значно більше уваги. Теоретично, така відмінність може мати значення для правовідносин, що виникають із міжнародних контрактів.

Питаннями цивільної відповідальності в радянській та українській правовій науці спеціально займалися, зокрема, О. С. Іоффе, Г. К. Матвєєв, А. М. Савицька, Д. В. Боброва, І. С. Канзафарова, В. Д. Примак, та ін. Характерно, що паралельно вживаними є терміни «цивільна відповідальність» та «майнова відповідальність», що перегукується з підкресленням майнового характеру відповідальності в цивільному праві.

У процесі наукових пошуків щодо природи цивільної відповідальності та її складових, часом концепції запозичуються із кримінального права й, зазвичай, невдало¹. Тут простежується тенденція сформувати якомога ширшу теорію правопорушення та відповідальності для всього права, де би залишалось лише окреслити галузеві особливості.

О. С. Іоффе стверджував, що відповідальність полягає в покладенні на правопорушника обов'язку перетерпіти певні негативні наслідки, які виражаються: (1) у заміні невиконаного обов'язку новим, (2) у приєднанні

¹ Канзафарова І. С. Теоретичні основи цивільно-правової відповідальності в Україні: Автореф. дис... докт. юрид. наук (12.00.03) / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Київ. - 2007. – 38 с. – С. 21–22.

до невиконаного обов'язку нового обов'язку, (3) у позбавленні права, з якого випливає порушений обов'язок².

Юридичний словник Блека подає щонайменше два визначення терміну «відповідальність» («*liability*»): більш загальне – як обов'язок, та більш конкретне – як грошове зобов'язання в формі боргу. Цивільна відповідальність – відповідальність за цивільним, не кримінальним, правом або відповідальність за збитки в цивільних відносинах. Слід звернути увагу на двоїстість терміну «відповідальність» у першому значенні: «*The quality or state of being legally obligated or accountable; legal responsibility to another or to society, enforceable by civil remedy or criminal punishment*»³.

William R. Arson виділяє⁴ такі два значення відповідальності: (1) синонім «обов'язку» (протилежність «привілею» та «свободи»); (2) компліментарне до «повноваження» (протилежність до «імунітету»). У першому значенні, «якщо обов'язок лежить на стороні, то суспільство вимагає виконання та погрожує санкціями». У другому значенні, «суспільство ще не вимагає виконання, але буде, якщо той, кому належить повноваження [або право], здійснить відповідні дії». При цьому *Arson* наголошує, що «точне юридичне мислення утруднюється, коли основні поняття мають змінні значення», тому вважає за доцільне «прийняти друге значення [відповідальності] виключно». Цьому другому значенню чудово відповідає визначення *John Salmond*: «Відповідальність – це зв'язок необхідності між правопорушником та способом захисту від порушення»⁵. В оригіналі: «*Liability or responsibility is the bond of necessity that exists between the wrongdoer and the remedy of the wrong*» (Оригінальний текст наводимо для того, щоб звернути увагу на співвідношення «*remedy*» та «способів захисту цивільних прав та інтересів» за Гл. 3 ЦК України.)

² Иоффе О. С. Ответственность по советскому гражданскому праву. – М., 1955. – С. 14.

³ *Black's Law Dictionary* 9th ed. West, 2009, p.997.

⁴ Там же. Посилання на *William R. Arson Principles of the Law of Contract* 9 (Arthur L. Corbin ed., 3d Am. ed. 1999).

⁵ Там же. Посилання на *John Salmond Jurisprudence* 364 (Glanville L. Williams ed., 10th ed. 1947).

Якщо зіставити вищенаведене визначення «*liability*» із наведеним раніше поширеним серед українських науковців визначенням «відповідальності» О. С. Іоффе, то скоріше знайдемо спільні риси, ніж відмінні. Основними рисами відповідальності є: (1) вона виникає додатково, до зобов'язань, які вже існують; (2) вона спрямована на те, щоб результату, на який спрямовані зобов'язання, які існують, було досягнуто; (3) вона носить владний (примусовий) характер по відношенню до особи, яка не виконує зобов'язання.

Щодо договірних відносин, Є. О. Васильєв зазначає⁶, що в країнах Європи та англо-американського права виходять із спільних загальних принципів відшкодування шкоди, до яких, зокрема, відносить те, що мета сплати – компенсація майнових втрат, яка полягає у відновленні такого стану потерпілого, в якому б він перебував, якби зобов'язання було виконано боржником (так званий «захист позитивного договірного інтересу»). Захист негативного договірного інтересу полягає в тому, щоб забезпечити матеріальне становище кредитора, в якому б він знаходився, якби договір взагалі не було укладено, що властиво наслідком визнання договору недійсним.

Не зважаючи на те, що у випадку із «позитивним інтересом» ми маємо справу із відповідальністю, а у випадку із «негативним» – ні, обидва «*remedies*» розглядаються в західній традиції в рамках невиконання договору. Це віддзеркалюється також і в ст. 611 ЦК України. Примітно, що Конвенція ООН про договори міжнародної купівля-продажу не дає поняття «*breach*», а лише визначає «*fundamental breach*», оскільки останній є підставою для припинення договірних правовідносин між сторонами. Коли ж договірні правовідносин не припиняються, то межа між відповідальністю та виконанням договору може ставати розмитою.

⁶ Гражданское и торговое право зарубежных государств: Учебник. Отв. ред. Е. А. Васильев, А. С. Комаров. – 4-е изд., перераб. и доп. В 2-х т. – Т. I. – М.: Междунар. отношения, 2008. – 560 с. – С. 462.

Що стосується співставлення договірної та позадоговірної відповідальності із їх відповідниками, то може простежуватися аналогія між «деліктом» та «*tort*». Однак із такої аналогії, насправді випливає, що цивільно-правова відповідальність не поділяється на договірну та деліктну, а скоріше на договірну та позадоговірну.

У своєму нинішньому варіанті, Європейський цивільний кодекс (*European Civil Code*) (*ECC*) та Принципи Європейського договірного права (*Principles of European Contract Law*) (*PECL*) не наголошують на розрізненні цивільно-правової відповідальності («*liability*») та інших наслідків невиконання зобов'язання, таких як право примусового виконання зобов'язання («*specific performance*»). *ECC*, як і національні цивільні кодекси європейських країн, об'єднують їх разом з іншими наслідками невиконання зобов'язання (такими як розірвання договору в односторонньому порядку) під загальним поняттям способів захисту («*remedies*»), що відображено в назвах Гл. 2 та Гл. 3 *ECC*. Цивільно-правова відповідальність («*liability*») не передбачається як окремий тип способів захисту («*remedies*»). Натомість регулюванню піддаються окремі її форми, такі як відшкодування шкоди («*damages*»).

ECC з одного боку чітко розрізняє договірну та позадоговірну відповідальність. Хоча б тому, що регулювання останньої здійснюється за рахунок відповідних положень Принципів Європейського договірного права (*Principles of European Contract Law - PECL*). З іншого боку, загальні положення про позадоговірну відповідальність засновані на «вищевикладених правилах», тобто, правилах для договірної відповідальності.

Відповідно до ч. 1 ст. 4:101 Кн. III *ECC* Глава 4 «Застосування норм, викладених вище, до позадоговірних зобов'язань» застосовується, якщо іншого не вказано в конкретних статтях, лише до:

«а) зобов'язань, які виникають із правочинів, що не є договорами («*non-contractual juridical acts*»);

б) зобов'язань за Кн. V, які виникають із вчинення дій в інтересах іншої особи без її доручення («*benevolent intervention in another's affairs*»);

с) зобов'язань за Кн. VI з відшкодування шкоди, завданої іншому («*to make reparation for damage caused to another*»);

д) зобов'язань за Кн. VII з повернення безпідставного збагачення;

е) зобов'язань особи, яка розпоряджається майном на засадах довірчої власності («*trustee*»), за Кн. X.»

Щодо поділу цивільно-правової відповідальності на договірну та деліктну, то, такий підхід сформувався внаслідок дещо спрощеного запозичення положень римського приватного права стосовно підстав виникнення зобов'язань, але навіть до визначення засад виникнення обов'язку відшкодування шкоди за класичним римським приватним правом варто підходити диференційовано, розрізняючи власне деліктні зобов'язання (зобов'язання, що виникають внаслідок правопорушення) та зобов'язання, які виникають внаслідок завдання шкоди правомірними діями (наприклад, у випадку *negotiorum gestio* – ведення чужих справ без доручення).

Список використаних джерел

1. Європейський цивільний кодекс // *Draft Articles - Study Group on a European Civil Code* // http://www.sgecc.net/pages/en/texts/index.draft_articles.htm.

2. Принципи європейського договірного права // *The Principles of European Contract Law prepared by the Commission on European Contract Law* // http://frontpage.cbs.dk/law/commission_on_european_contract_law/PECL%20engelsk/engelsk_partI_og_II.htm.

3. Bryan A. Garner, Henry Campbell Black *Black's Law Dictionary* 9th ed. West, 2009.

4. Гражданское и торговое право зарубежных государств: Учебник.

Отв. ред. Е. А. Васильев, А. С. Комаров. – 4-е изд., перераб. и доп. В 2-х т. – Т. I. – М. : Междунар. отношения, 2008. – 560 с.

5. Иоффе О. С. Ответственность по советскому гражданскому праву. – М., 1955.

6. Канзафарова І. С. Теоретичні основи цивільно-правової відповідальності в Україні: Автореф. дис... докт. юрид. наук (12.00.03) / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. - Київ, 2007. – 38 с.

*Ляш А. О.,
професор кафедри правосуддя
Київського національного університету
культури і мистецтв,
кандидат юридичних наук, професор*

СПОСОБИ ВІДНОВЛЕННЯ ПОРУШЕНОГО МАТЕРІАЛЬНОГО СТАНУ ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним (ч. 1 і 4 ст. 41 Конституції України) [1]. Ці конституційні положення, що надавали певну перевагу приватній формі власності, уточнено в ряді норм Цивільного кодексу України (ЦК). Зокрема, згідно з ч. 1 ст. 321 ЦК: право власності є непорушним. Ніхто не може бути протиправно позбавлений цього права чи обмежений у його здійсненні. Крім того, держава забезпечує рівний захист прав усіх суб'єктів права власності (ч. 1 ст. 386 ЦК) [2], тобто в однаковій мірі захищає усі форми власності.

Якщо в результаті вчинення кримінального правопорушення (злочину) заподіяно шкоду фізичній чи юридичній особі, вони мають право вимагати її відшкодування у порядку, встановленому законом. Завдана шкода